

sedamdesete godine XX veka – vreme poleta koje traje sve do izbijanja naftne krize. Posebnu celinu čini i period raspada jugoslovenske države 1990–2000. Sva istraživačka pitanja se u redno prate do 2020. godine. Stoga knjiga neprestano pravi reference na događaje kojima smo savremenici, poput ukidanja stanice Dunav, 2016. godine. Slično, izgradnja Beograda na vodi dovela je 2018. godine do uklanjanja zaštitnog znaka beogradskih železnica – Glavne železničke stanice.

Međutim, pravi početak razmišljanja o beogradskom železničkom čvoru je u dvadesetim godinama XX veka kada je definisana i ideja o tzv. beogradskom saobraćajnom sistemu. Tada nastaje i pojam *železnički čvor*. Izlažući različite planove za izgradnju železničke mreže unutar i oko Beograda, autorka nehotice izlaže i način na koji su tadašnje elite pristupale rešavanju važnih pitanja. Ključna pitanja pretresana su iz svih uglova, a odluke su se teško donosile. Ključna dilema bila je da li železnica, smeštena u samom gradu, zapravo koči njegov razvoj. Važna je bila i dilema kako spustiti Beograd na reke uprkos prugama. Isto tako, bilo je teško postići saglasnost oko toga kako od različitih elemenata železničkog saobraćaja, često podignutih sasvim stihijski, napraviti organsku saobraćajnu celinu. Izlažući ova različita mišljenja, knjiga postaje i svojevrsan leksikon mnogih poznatih arhitekata, inženjera i urbanista.

U železničkoj politici jasno se video i neplanski razvoj grada, hroničan nedostatak finansija i neprestana promena međunarodnih okolnosti i državno-pravnog okvira. Posebna pažnja posvećena je i mestu železnice u Generalnom urbanističkom planu iz 1923. godine, kao i pokušajima da se železnica poveže sa pristaništem. Za 25 godina pojavilo se čak 30 varijanti železničkog čvora. U međuvremenu železnica je zaostajala za drumskim saobraćajem koji je već šezdesetih godina XX veka preuzeo primat. Sve veći problem bila je i činjenica da železnica nije ostvarivala prihod, već konstantan deficit. Posebna poglavlja posvećena su i drugim važnim pitanjima poput veze Banata sa beogradskim železničkim sistemom, zatim izboru lokacije Glavne železničke stanice. Posebno su analizirana i pitanja železničkih veza preko reka. Tu je i pitanje ranžiranja i tranzita kroz Beograd. Jedna celina posvećena je posleratnoj obnovi i planiranju železničkog čvora 1945–1948. Ovaj period je obeležen radnim akcijama, pristizanjem reparacija, ali i pravljem planova za čije ostvarenje nije bilo sredstava.

Izvestan vrhunac knjige čini poslednje poglavlje naslovljeno *Grad i železnica* gde se iznose neka sintetička zapažanja o sveobuhvatnoj vezi železnice i urbanog ambijenta. Svaka struka videla je železnice drugačije. Generalštab je recimo tunele video pre svega kao skloništa u slučaju vazdušnih udara, dok je železničke pruge posmatrao kao linija snabdevanja. Za urbaniste stanice i pruge morale su imati i određeni estetski kvalitet formirajući identitet samog grada i bitno utičući na kvalitet života u samom gradu. Sva pitanja bila su međuzavisna i isprepletana. Ipak, u svim hronološkim celinama izdvajaju se određene osobenosti. Svaki objekat imao je izuzetno dug put do realizacije. Radovi su kasnili, a zajmovi su umesto za nove železničke pruge i stanične objekte trošeni za pokrivanje budžetskog deficita. Objekti su često građeni stihijski, a neprestano se javljao nesklad između ciljeva i mogućnosti. Knjiga *Železnica, država i grada* predstavlja primer kako se u sažetom i preglednom obliku mogu postaviti i najkрупnije teme. Istorija železnica i uopšte infrastrukture u Srbiji postepeno dobija odlike jedne celine koja omogućava jasniji pregled ovog važnog pitanja. Rad kolegice Ranke Gašić dopunjuje zapažanja Milića Milićevića iz 2007. i knjige *Pruga na Jadranu. Kratka istorija železničke kampanje Srbije za prodor na Jadransko more*. Isto tako, ona se nadovezuje na pojedine teme iz radova profesorke Dubravke Stojanović o modernizaciji Beograda. Svako se ovde može pridodati i skorašnja monografija Zorice Civrić Flores iz 2022. godine o izgradnji komunalne infrastrukture na prelazu iz XIX u XX vek, u Beogradu.

Danilo Šarenac

РАВНОГОРСКИ ЗАПИСИ: ЧЕТНИЧКИ ДНЕВНИЦИ И МЕМОАРСКЕ БЕЛЕШКЕ КАО ИЗВОР ЗА ИСТОРИЈУ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА, приредио Борис Томанић, Београд, Catena mundi, Институт за савремену историју, 2023, 369.

Drugi svetski rat na prostoru Srbije i skoro osamdeset godina posle svog završetka izaziva duboke podele u srpskom društvu. One su uslovljene koliko prirodom samih ratnih zbivanja, toliko i prirodom režima uspostavljenog posle rata, odnosno njegovim postupanjem kako sa učesnicima rata sa protivničke strane, tako i postupanjem sa istorijskim izvorima o ratu. Ideološka priroda građanskog rata u uslovima okupa-

cije Srbije u Drugom svetskom ratu, dovela je i do ideološkog postupka sa njegovim akterima i istorijskim izvorima. Da početka devedesetih štampana isključivo u emigraciji, sećanja pripadnika poraženih vojnih formacija nakon toga počinju da se probijaju i da se objavljuju i u domaćem izdavaštvu. U objavljivanju ovakvih sećanja, na historiografskom prostoru Srbije, sasvim sigurno prednjači Institut za savremenu istoriju. Motivajući mlade istraživače da „zarone“ u arhive, ovakva sećanja se objavljuju i na dosad nepoznatoj građi, koja nema emigrantsko poreklo i koja je proistekla iz zaplenjenih arhiva poraženih jedinica. Takva je i knjiga koju predstavljamo. Objavljena je u već tradicionalnom partnerstvu izdavačkog preduzeća Catena mundi i Instituta za savremenu istoriju. Mladi kolega Boris Tomanić je sakupio i objavio pet sećanja pripadnika Ravnogorskog pokreta, koja se čuvaju u Vojnom arhivu u Beogradu. Ova sećanja su specifična zbog toga što prikazuju „istoriju odozdo“, pošto njeni autori nisu pripadali ni političkom ni vojnom vrhu pokreta. Svi dnevnik su propraćeni opširnim uvodnim napomenama koje daju širi kontekst pominjanim događajima, kao i fusnotama u kojima se, osim upućivanja na izvore, daju i biografije poznatijih ličnosti koje se u tekstovima pojavljuju.

Prva sećanja su od neimenovanog pripadnika ravnogorske organizacije iz istočne Srbije koji je vođen od sredine novembra do sredine decembra 1944. godine. Kako priređivač navodi u „uvodnim napomenama“, ovaj istorijski izvor se nalazi među građom koja pripada Mlavskom korpusu Jugoslovenske vojske u otadžbini, ali se iz samog teksta ne može zaključiti da je i sam pisac beleški pripadao toj jedinici. U dnevniku nepoznati ravnogorac daje svoje utiske o zavodnju komunističke vlasti u Srbiji, stanju na jugoslovenskom ratištu, nadiranju saveznika kroz Francusku i Belgiju, prodoru Crvene armije u Mađarsku, političkoj situaciji u Grčkoj, ali i o različitim događajima vezanim za srpsku istoriju sa kraja 19. i početka 20. veka. Kao uvod u ova sećanja, priređivač nam daje opšti kontekst u kome objašnjava kako je došlo do vojnog sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. godine i stvaranja rojalističkog pokreta otpora pod vođstvom pukovnika Dragoljuba Mihailovića. Tomanić u osnovnim crtama daje i informacije o stvaranju političkog krila pokreta, ali i o stranim vojnim misijama u štabovima JVuO.

Drugi dnevnik je od učiteljice iz sela Obrež kod Varvarina, Milanke Cvetković, koji je vođen od početka septembra 1943. do sredine

avgusta 1944. godine. U uvodu se priređivač nadovezuje na prethodni tekst i donosi najvažnije informacije o formiranju i delovanju propagandnog krila Ravnogorskog pokreta, a posebno o radu ženskih organizacija, kojima je pripadala učiteljica Milanka. Da bi čitalac stekao i informacije o geografskom kontekstu, Tomanić ukratko objašnjava stvaranje i delovanje Varvarinskog korpusa i Velikomoravske grupe korpusa JVuO, koje su delovale na ovom prostoru. U svojim beleškama učiteljica Milanka, ili „šumsko srce“, kako se potpisuje ponekad, očigledno je bila oduševljena ravnogorskom idejom, mada se pred kraj beleški jasno zapaža njeno razočarenje. Zbog svog britkog jezika i saopštavanja stavova, često je upadala u neprilike od raznih lokalnih komandanata. Tomanić donosi i tri pisma, od kojih se jedno, koje je kapetan Đorđe Atanacković uputio učiteljici, može klasifikovati i kao ljubavno. Milanka Cvetković se nije povukla sa ostalim ravnogorskim jedinicama, već je ostala u Srbiji nakon oslobođenja pa je odlukom novih vlasti streljana u Jagodini 13. novembra 1944. godine.

Autor trećeg dnevnika, najvećeg po obimu, jeste poručnik Miroslav Miletić iz Gorske garde Nj. V. Kralja Petra Drugog. U dve sveske, zapisi hronološki obuhvataju period od kraja marta 1943. do kraja januara 1945. godine. Kao i kod prethodna dva, Tomanić nam i za ova sećanja daje obiman opšti kontekst u kome opisuje ratni put Gorske garde od ekspedicije u Sandžak na proleće 1943. do borbi za Gradačac januara 1945. godine. Priređivač se detaljno osvrće i na stradanje ravnogorskih jedinica u istočnoj Bosni krajem 1944. kao i na reakciju ravnogoraca na proglas kralja Petra II od 12. septembra 1944. Analizirajući ovaj istorijski izvor metodama spoljašnje kritike, Tomanić zaključuje da Miletić nije napisao sve tekstove u ovim sveskama, već da je svoje kratke interpolacije imalo i još nekoliko pripadnika Gorske garde. Na kraju svog uvoda u ovaj dnevnik, priređivač daje biografiju poručnika Miletića, pre rata aktivnog podoficira Jugoslovenske vojske.

Istaknuti predratni političar iz Dragačeva, a za vreme rata „četnički komandant Guče“, ali i Nedićev sreski i okružni načelnik – Vladimir Jovanović – autor je četvrtog dnevnika. Ova sećanja su vođena od 14. oktobra 1944. do 13. januara 1945, a na kraju je autor napisao svoju autobiografiju i poruke majci i sestrama. Pre samih Jovanovićevih zapisa, Tomanić nas svojim

uvodom upoznaje sa opštom situacijom u zapadnoj Srbiji u jesen i zimu 1944, sa posebnim osvrtom na borbe oko Čačka i neuspešne pokušaje saradnje ravnogorskih jedinica pod komandom Predraga Rakovića sa Crvenom armijom. Priređivač piše i o stanju na terenu zapadne Srbije nakon odlaska ravnogorske glavnine u Bosnu i borbama novih vlasti sa „odmetnicima“, odnosno zaostalim pripadnicima JVuO. Među njima je bio i sam Jovanović, za koga možemo pretpostaviti da je stradao krajem januara 1945. godine u nekoj od potera novih vlasti.

Autor poslednjeg, petog dnevnika, jeste nepoznati radio-telegrafista iz Južnomoravskog korpusa. U tri sveske autor je zapisivao događaje od 10. avgusta 1944. do 18. marta 1945. godine. Pošto sveske nose numeričke oznake (12–14), pretpostavljamo da je postojalo i prvih jedanaest svezaka dnevnika koje, nažalost, nisu

sačuvane. U svom uvodu ispred ovog dnevnika, kolega Tomanić daje istorijat ravnogorske organizacije na jugu Srbije, ulogu Južnomoravske grupe korpusa u sprečavanju partizanskog prodora u Srbiju leta 1944, a potom prati povlačenje ovih jedinica u Bosnu i njihove borbe do konačnog uništenja od strane partizana na Zelengori 13. maja 1945. godine. Nepoznati autor, poreklom iz okoline Vranja, daje veoma detaljne opise različitih situacija, često beležeći sitne nepravde starešina, nemaštinu, glad i stradanje ravnogoraca u „bosanskoj golgoti“.

Priređivač, dr Boris Tomanić, iako godina-ma mlad, svojim naučnim pristupom, ali i opusom, pokazuje zrelost koja nas uverava da njegova najbolja dela tek možemo očekivati u skoroj budućnosti.

Nebojša Stambolija